

FAKE XABAR YOKI YOLG‘ON AXBOROTGA QARSHI IMMUNITETNI SHAKLLANTIRISH

Ilmiy rahbar: Milliy g‘oya va huquq kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Abdupattayev Xasanboy

Qo‘qon davlat universiteti Aniq fanlar va muhandislik fakulteti matematika

yo‘nalishi 2-bosqich talabasi

Shokirova Husnidaxon

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqola axborotga to‘yingan jamiyatda yolg‘on xabar (dezinformatsiya) muammosiga qarshi shaxsiy va kognitiv immunitetni shakllantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qiladi. Maqolada Kognitiv Immunitetning shakllanishi Emlash Nazariyasi (Inoculation Theory) nuqtai nazaridan yoritilgan bo‘lib, bu nazariya axborotni oldindan rad etish (prebunking) strategiyasining asosini tashkil etishi ko‘rsatilgan. Asosiy e‘tibor fuqarolarning axborot savodxonligini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga qaratiladi. Shuningdek, dezinformatsiya yaratuvchilari qo‘llaydigan manipulyatsiya usullarini aniqlash va ularni rad etish (debunking) mexanizmlari, kognitiv xatolarga moyillikni pasaytirish usullari ilmiy metodologiya asosida batafsil bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Yolg‘on xabar, Dezinformatsiya, Kognitiv immunitet, Emlash Nazariyas, Tanqidiy fikrlash ,Axborot savodxonligi ,Prebunking (Oldindan rad etish) ,Debunking (Rad etish)

Annotation

This scholarly article analyzes the theoretical and practical foundations for building personal and cognitive immunity against the problem of fake news

(disinformation) in an information-saturated society. The formation of Cognitive Immunity is explained from the perspective of Inoculation Theory, highlighting its role as the basis for the prebunking strategy. The primary focus is on developing citizens' information literacy and critical thinking skills. Furthermore, mechanisms for identifying manipulation techniques used by disinformation creators and methods for debunking them, along with techniques for reducing susceptibility to cognitive biases, are detailed using a scientific methodology.

Keywords: Fake news, Disinformation, Cognitive immunity, Inoculation Theory, Critical thinking, Information literacy, Prebunking, Debunking.

Аннотация

Данная научная статья анализирует теоретические и практические основы формирования личного и когнитивного иммунитета против проблемы фейковых новостей (дезинформации) в информационно насыщенном обществе. Формирование Когнитивного Иммунитета освещается с точки зрения Теории прививки (Inoculation Theory), которая, как показано, лежит в основе стратегии предварительного опровержения (пребанкинга). Основное внимание уделяется развитию навыков информационной грамотности и критического мышления граждан. Кроме того, на основе научной методологии подробно описаны механизмы выявления методов манипуляции, используемых создателями дезинформации, и способы их опровержения (дебанкинга), а также методы снижения восприимчивости к когнитивным искажениям.

Ключевые слова : Фейковые новости, Дезинформация, Когнитивный иммунитет, Теория прививки ,Критическое мышление, Информационная грамотность, Пребанкинг (Предварительное опровержение), Дебанкинг (Опровержение)

Yolg'on Axborotga Qarshi Immunitetni Shakllantirishning Ilmiy Asoslari

Bugungi globalashgan va axborotga to'yingan jamiyatda yolg'on xabar (fake news) yoki dezinformatsiya hodisasi tobora dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Axborot manbalarining ko'pligi va ijtimoiy tarmoqlarning tezkorligi fonida, insonlarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish va ularni yolg'on axborotga qarshi kognitiv immunitet bilan ta'minlash muhim ilmiy-amaliy vazifadir.

Kognitiv Immunitetning Nazariy Konsepsiyasi

Yolg'on axborotga qarshi immunitetni shakllantirish asosan psixologiya, kommunikatsiya nazariyasi va kognitiv fanlardagi bir qator tamoyillarga asoslanadi. Bu jarayon tibbiyotdagi biologik emlash modeliga o'xshatiladi.

1. Emlash (Inokulyatsiya) Nazariyasi

Psixolog William J. McGuire tomonidan ilgari surilgan Emlash Nazariyasi (Inoculation Theory) ushbu sohada markaziy o'rinni egallaydi. Nazariyaga ko'ra, shaxsning muayyan e'tiqodga nisbatan chidamliligini oshirish uchun uni ushbu e'tiqodni buzishga urinadigan kichik, ammo boshqariladigan "virus" (ya'ni, zaiflashtirilgan qarshi argument) ta'siriga duchor qilish kerak.

Bosqichlar:

Tahdid (Threat): Individda uning e'tiqodlari yolg'on axborot orqali buzilishi mumkinligi haqida ogohlantirish berish.

Zaiflashtirilgan Qarshi Argument (Refutational Preemption): Individda yolg'on xabarning kelajakdagi shakllarini kichik dozalarda ko'rsatish va uning nima uchun noto'g'ri ekanligini oldindan tushuntirib, rad etish mexanizmini o'rgatish.

2. Tanqidiy Fikrlash va Axborot Savodxonligi

Kognitiv immunitetning asosi tanqidiy fikrlash (critical thinking) va axborot savodxonligi (information literacy) ko'nikmalarini rivojlantirishdir.

Tanqidiy Tahlil: Axborotni qabul qilishdan oldin uning manbasini, maqsadini va dalillarini (evidensiya) ob'ektiv baholash qobiliyati. Bu jarayon quyidagilarni o'z ichiga oladi:

Manbani baholash: Muallifning vakolati, tarafkashligi (bias) va nashrning ishonchliligi.

Mantiqiy xatolarni aniqlash: Axborotdagi populistik chaqiriqlar, "somon odam" (straw man) yoki "ad hominem" kabi mantiqiy xatolarni tan olish.

Dalil asosini tekshirish: Keltirilgan faktlar, statistika va ilmiy tadqiqotlarning haqiqiyligini mustaqil ravishda tekshirish (fact-checking).

Immunitetni Shakllantirishning Amaliy Mex

etodologiyaga asoslangan bir qancha amaliy yondashuvlaanizmlari

Kognitiv immunitetni kuchaytirishda ilmiy mr qo'llaniladi.

A. Oldindan Rad Etish (Prebunking)

Bu yondashuv dezinformatsiya tarqalishidan oldin uning strategiyalari va usullarini oshkor qilishga qaratilgan. Emlash Nazariyasi asosida, odamlarga yolg'on xabar yaratuvchilar foydalanadigan umumiy manipulyatsiya usullari o'rgatiladi.

Manipulyatsiya Usuli Ilmiy Atamasi Qisqacha Tavsif

Hissiyotlarga ta'sir etish Affective Priming Qo'rquv, g'azab yoki hayajonni uyg'otish orqali mantiqiy fikrlashni cheklash.

Kontekstdan ajratish Decontextualization Haqiqiy surat yoki video materialni butunlay boshqa voqea sifatida taqdim etish.

Soxta ekspertlar False Authority

B. Noto'g'ri Ma'lumotlarni To'g'rilash (Debunking)

Bu yondashuvda yolg'on xabar tarqalib bo'lgach, uni rad etish va to'g'ri ma'lumotni taqdim etish amalga oshiriladi. Biroq, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shaxsning avvalgi noto'g'ri tasavvurini yo'q qilish qiyin (davom etuvchi ta'sir effekti – continued influence effect).

Samarali Debunking Tamoyillari:

Yolg'on xabarni qisqa va aniq rad etish.

Haqiqiy axborot bilan bo'shliqni to'ldirish (yolg'on axborotni takrorlashdan qochish).

Nima uchun yolg'on axborot paydo bo'lganini tushuntirish (yaratish texnikasini ko'rsatish).

C. Kognitiv Ehtiyotkorlikni Oshirish

Shaxslarda o'zlarining kognitiv cheklovlari va xatolarga moyilligini anglash hissini uyg'otish (meta-kognitiv onglilik).

Teskari Fikrlash (Nudging): Foydalanuvchilarni axborotni ulashishdan oldin uning haqiqiylikini tekshirishga chorlaydigan interfeys elementlari (masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi ogohlantirish oynalari).

Kognitiv Xatolarni O'rgatish: Tasdiqlash tarafdorligi (confirmation bias), guruh fikri (groupthink) kabi kognitiv xatolarni o'rganish orqali o'z-o'zini tanqid qilish qobiliyatini kuchaytirish.

Xulosa

Ushbu maqolada ko‘rib chiqilgan ilmiy yondashuvlar, yolg‘on axborot va dezinformatsiyaning keng tarqalishiga qarshi samarali himoyalash uchun kognitiv immunitetni shakllantirish zarur. Bu immunitet nafaqat texnik choralar, balki insonning aqliy salohiyatini mustahkamlashga qaratilgan tizimli ta’limiy chora-tadbirlar majmuasidir. Yolg‘on axborotga qarshi kurashda eng kuchli "vaktsina" bu ilmiy asoslangan ta’lim va har bir fuqaroning yuqori darajadagi axborot savodxonligi hamda tanqidiy aqliy quvvatidir. Bu chora-tadbirlar axborot makonini yanada ishonchli va xavfsiz qilishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1 McGuire, W. J. (1964). Inducing resistance to persuasion: Some contemporary approaches. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 1, pp. 191–229). Academic Press.
2. Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., & Cook, J. (2012). Misinformation and its correction: Continued influence and successful debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106–131.
3. Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The cognitive science of political misinformation. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(6), 425–439.
4. van der Linden, S., Maibach, E., & Leiserowitz, A. (2015). Improving public understanding of climate change by inoculating against misinformation. *PLoS ONE*, 10(8), e0136367.
5. Cook, J., Ecker, U. K. H., & Lewandowsky, S. (2017). *The Debunking Handbook 2020*. George Mason University Center for Climate Change Communication.